

MIS KANDAKORLIK SAN'ATI.

Namangan viloyati tarixi va madaniyati davlat muzeyi katta ilmiy xodimi

Valieva Hadiyaxon

Kandakorlik — amaliy san'at turi; o'ymakorlikning metall buyumlarni o'yib, chizib naqsh, tasvir ishlash sohasi. Buyumlarni bezashda kandakori (o'yib, kesib), (qolip yordamida), simkori (simdan foydalanib), shuningdek, buyumlarning qismlari (qopqoq, dasta va boshqa) va ikki qavatli buyumlarni bezashda shabaka (panjarali qilib ishlash) usullari qo'llaniladi, an'anaviy usimliksimon (islamiy) va handasiy (girih) naqshlardan mujassamotlar yaratiladi. Naqsh yoki tasvir zamini po'lat qalam (asbob)lar yordamida chuqur yoki sayoz o'yiladi, zamin sayoz o'yilganda rangli loklar bilan bo'yaladi, pardoqlanadi, chekma, uyma, katak, parallel kesma chiziqlar bilan jilo beriladi. 1930-yil lardan metall sirtiga kimyoviy moddalar ta'sir ettirib naqsh, tasvir yaratish usuli ham (ilk bor Toshkent badiiy o'quv i.ch. kombinatida) qo'llaniladi. Arxeologik topilmalar (bronza qozon, mil. av. 6—5-asrlar, Farg'ona vodiysi, O'zbekiston xalqlari tarixi muzeyida; Amudaryo xazinasini tarkibiga kirgan metall buyumlar, mil. av. 4—2-asrlar, Britaniya muzeyida; Samarqand Registonidan topilgan metall buyumlarning yirik xazinasini va b.) Kandakorlik badiiy hunarmandlik turi sifatida O'rta Osiyo (jumladan, O'zbekiston hududi)da juda qadimdan mavjudligini ko'rsatadi. Dastlab buyumlarga afsonalardagi qahramonlar tasviri ishlangan, arablar istilosidan keyin tasvirlar o'rnini handasiy naqshlar, bezak darajasiga yetkazib ishlangan arab yozuv (bayt)lari egallagan. Temuriylar davrida yangi usullarning yuzaga kelishi oqibatida Kandakorlik san'ati yanada rivojlandi, bezak turlari ko'paydi. 18— 19-asrlarda Buxoro, Samarqand, Xiva, Qo'qon, Qarshi, Shahrisabz, Toshkent kabi shaharlarda Kandakorlik markazlari bo'lgan. 19-asrning so'nggi choragida Kandakorlik maqsulotlariga bo'lgan talabning ortishi ularni sanoatda qolip yordamida

kup nusxada i.ch.ta olib keldi. Bu, o'z navbatida Kandakorlikning ma'lum darajada susayishiga sabab bo'ldi.

O'zbekistonda 19-asr oxiriga kelib usulining o'ziga xosligi, zarbning chuqur yoki sayozligi, naqshlar yuzasi va zaminini bezashda qo'llanadigan usullariga ko'ra, bir-biridan farqlanadigan Kandakorlik ning bir necha (Farg'ona, Toshkent, Buxoro, QarshiShahrisabz, Samarqand, Xorazm) maktablari shakllandi. Farg'ona Kandakorlik maktabi ustalari (Abdufozil Otaullayev, Mulla Siddiq Otaullayev va boshqalar) buyumlarni bezashda ko'rkam bog'lar, chamanzorlarni eslatuvchi nafis naqshlarni sayoz, tor zaminli qilib ishlaganlar, o'ziga xos tarzda pardozlaganlar, ba'zan mujassamotga me'moriy tasvirlar ham kiritilgan. Toshkent Kandakorlik maktabi vakillari yirik buyumlarga an'anaviy naqshlarni yirikroq qilib ishlaganlar, bezakda sodda naqshlar (mehrob, zanjira, zuluk, olmagul va b.)ni qo'llaganlar. Buxoro Kandakorlik maktabi vakillari (Hakim Buxoriy, Do'stmuhammad Rizo va b.) buyumlarni o'rtacha hajmda nafis, baytlarni kup qo'llagan holda bezaganlar. Qarshi — Shahrisabz Kandakorlik maktabiga Buxoro Kandakorlik maktabining ta'siri kuchli bo'lgan, ustalar buyumlarni, shuningdek, shisha, feruza ko'zlar qadab bezaganlar, naqsh zamini rangli loklar bilan bo'yalgan, ba'zan buyum sirti qolipaki usulida ishlangan bezaklar bilan qoplangan. Samarqand Kandakorlik maktabi vakillari buyumlarni shabaka usulida (panjarasimon) bezaganlar, naqshda shobarg keng qo'llanilgan, naqsh zamini chekma gullar bilan pardozlangan. Xorazm Kandakorlik maktabi ustalari (Xo'janiyoz Sayitniyozov, Matyoqub Jonibekov, B. Yoqubov va b.) naqqoshlar tayyorlagan axtalar yordamida murakkab buyumlarni handasiy va islimiy naqshlar bilan to'ldirib bezaganlar. Bu maktablar o'zaro aloqada bo'lgan, ayrim usta kandakorlar o'z ijodlarida turli maktab usullarini qo'llagan. 19-asr oxiri — 20-asr boshlarida yasalgan Kandakorlik buyumlari shakli xilma-xil (choydish, mis ko'za, kosa, lagan, la'li, kashkul, oftoba, qumg'on va b.) tayyorlangan hamda nihoyatda nozik va bejirim naqshlangan. 20-asr 20-yillaridan ustalar artellarga uyushtirildi. Kandakorlik sexlarida ijod qila boshlagan ustalar turli maktablarning an'analari, usullaridan foydalanib badiiy

buyumlar (choydish, mis kuza, mis lagan, satil, oftoba, dastsho'y, qumg'on va b.) tayyorladi. 60-yillar boshlarida artellar tugatilib mahalliy sanoat korxonalari, mahalliy xizmat kombinatlarida (Qo'qonda L. Fozilov, Buxoroda S. Hamidov, M. Mukarramov, A. Hamidov, Xivada Yo. Bekjonov boshchiligida) Kandakorlik buyumlari ishlab chiqarildi. Toshkent, Buxoro, Qo'qon, Xiva kabi shaharlarda O'zbekiston Badiiyot akademiyasi Kandakorlik ustaxonalarida keksa kandakorlar yoshlarga (ustoz-shogird usulida) o'z qunarlarini o'rgatmoqda.

Badiiy metall kolleksiyasi asosan qurollar, uy-ro'zg'or buyumlari va safar anjomlari, mis va bronzadan yasalgan turli idishlar, o'yima naqsh bilan bezatilgan zargarlik buyumlari orqali taqdim etilgan. Ularning ba'zilar to'g'ridan-to'g'ri hunarmandlarning o'zlaridan sotib olingan, ammo kolleksiyaning aksariyati muzey xodimlarining mahalliy aholi xonadonlariga borib, ulardan buyumlarni sotib olish uchun uyushtirgan ekspeditsiyalari natijasida jamlangan. Buyumlarning aksariyati XVIII asrdan to XX asr boshlariga qadar bo'lgan davrlarga tegishli. Bu davrda Buxoro, Xiva, Samarqand, Qarshi, Shahrisabz, Toshkent va Qo'qon O'zbekiston hududidagi kandakorlik mahsulotlarini ishlab chiqarishning asosiy markazlari hisoblangan. Naqshlarni qo'llash usullari hamma joyda deyarli bir xil bo'lgan va asosan zarb qilish, o'yimakor naqsh va panjarasimon o'yima naqsh turlariga bo'lingan. Ko'pincha, serhasham bezak berilgan metall buyumlar badavlat shaharliklar uchun uylarning ichki bezaklari sifatida xizmat qilgan va o'z o'rnida uy egasining davlatmandlik darajasini ko'rsatgan. Mis kandakorligi buyumlari asosan uchta ixtisoslikdagi ustalar tomonidan ishlab chiqarilgan: miskarlar qoliplarni tayyorlashgan, mis buyumlarga qalay yugurtirib oqartirishgan, degrezlar idishlar va qoliplarning qismlarini (idishlarning tutqichlari, qopqoqdagi qubbalar, jo'mraklar uchlari, oshiq-moshiqlar va boshqalar) quyib tayyorlashgan, kandakor ustalar esa buyumlarni nozik naqshinkor va o'yima naqshlar bilan bezatishgan. XIX asr – XX asrning boshlarida ishlab chiqarilgan mahsulotlar o'zining maishiy hayotdagi vazifalari va shakllariga ko'ra juda xilma-xildir. Nafis naqshlar bilan bezatilgan suv va choy uchun mo'ljallangan bejirim ko'zalar, xilma-xil

nomlar bilan ataladigan, tashqi ko'inishi va shakli bilan alohida ajralib turadigan, suv, sut, mevali sharbatlar va ichimliklar, shirinliklar va mevalar uchun mo'ljallangan kosa shaklidagi turli idishlar, kir yuvish uchun tog'oralar va tupdonlar, dumaloq va to'rtburchak patnislar, kulchalarni isitish uchun tagliklar, taomlar ustini yopadigan qopqoqlar, finjonlar va cho'michlar juda keng ommalashgan. Ovda qo'llaniladigan nog'oralar, savdogarlarning tushumlarini saqlaydigan puldonlar, qimmatbaho ziynat buyumlari uchun qutilar, qalamdonlar, chekish moslamalari va turli tutatqilar uchun moslamalar, chiroqlar va qandilli shamdonlar o'zlarining shakllari va naqshinkor bezaklari bilan ajralib turadi. Miniaturali pardoz-andoz va attorlik buyumlarini bezashda filigran (zargarlik buyumlariga juda nafis bezak berish) texnikasidan foydalanish talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1 Namangan viloyat tarixi va madaniyati davlat muzeyida saqlanayotgan noyob eksonatlar katalogi

2 Moziydan sado jurnali. 2016 yil 69-soni

3 Internet sayti.

4 Xalq amaliy san'ati kitob

5 Moziydan sado jurnali